

**ТИЛ, АДАБИЁТ, ТАРЖИМА, АДАБИЙ
ТАНҚИДЧИЛИК: ЗАМОНАВИЙ
ЁНДАШУВЛАР ВА ИСТИҚБОЛЛАР**

халқаро илмий-амалий анжуман материаллари

ТЎПЛАМИ

2022 йил 15 апрель

Бухоро

ФОЛЬКЛОР АСАРЛАРИНИ ТАРЖИМА ҚИЛИШДАГИ ЕТАКЧИ УСУЛЛАРГА ХОС АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАР

Файзуллоев О.М.

БухДУ доценти

Мухамадова А.О.

БухДУ 3-курс талабаси

Фольклор асарлари таржимаси амалиётида таржимонлар кўплаб муаммоларга дуч келади. Бу муаммонинг бир учи лингвокультуремалар таржимаси жараёни билан боғлиқлигини алоҳида айтиб ўтиш жоиз.

Оғзаки яратилган матнга хос хусусиятлар, образ ва воситалар, ишора ва белгилар, рамз ва тимсоллар, энг муҳими, уларнинг тилидаги халқона қочиримлар, ўтмиш предметларини ифодаловчи айрим тарихий сўзлар, архетиплар, маъно кўчиш ва кенгайиш ҳолатлари каби жиҳатларни англамаган таржимон, тайинки, асар моҳиятини тўла очиб бериши қийин кечади. Бунда таржимоннинг фақат луғатлар билан ишлаши етарли бўлмайди. У бунда халқ тарихи, маданияти, адабиёти, тили билан боғлиқ хусусиятларни яхши билиши талаб этилади. Агар таржимон фольклорий билим, тарихий-этимологик тайёргарлик билан ишламаса, қутилган натижага эриша олмайди. Агар таржимон хатоликка йўл қўйса, рецепция жараёнини қийинлаштириш баробарида, асар мазмунининг тамомила тескари тушунилишига йўл қўяди.

Шундан келиб чиққан ҳолда, фольклор асарларидаги лингвокультуремалар таржималарини прагматик мувофиқлик билан амалга ошириш масалаларини ҳал этиш ва бунда мутаржимлар маҳоратини, етакчи таржима усуллари турларини, уларнинг хусусият ва тамойилларини тадқиқ қилиш зарурдир. Таржима амалиётида мутаржимлар энг кўп қўллаган ва қўллаши мумкин бўлган таржима усуллари қуйидагилар экани кузатилади:

1. Муқобилини (эквивалентини) топиш усули. Баъзи сўзларнинг (ҳатто айрим сўз-реалияларнинг ҳам) таржима тилида муқобил варианти, яъни асари таржима қилинаётган халқ тилида ифода топган сўз ёки бирикманинг маъно ва мазмун жиҳатидан мос кўриниши бўлади. Улар таржима қилиниши лозим бўлган сўзнинг айнан маъно ва мазмунини акс эттира олиши билан муқобиллик касб этади.

Таржимоннинг айнан ана шундай сўзларни билиши ва топа олиши унинг маҳоратини белгилайди. Айниқса, реалияларнинг таржима тилида айнан муқобилини бериш, таржимонга шу тилни мукамал ўзлаштирган бўлиши ва унинг маъно-мазмунини тўла акс эттира оладиган сўзни топиш вазифасини юклайди. Таржима жараёнида сўз ва ибораларнинг муқобилини топиш усули **адекват таржимага** эришишнинг муҳим шартларидан биридир.

2. Сўзма-сўз (калькалаш) таржима усули. Бунда бир тилда мавжуд сўз таржима тилидаги айнан шундай сўз билан алмаштириб қўя қолинади. Ҳолбуки, бунда сўз ва концептни фарқлашга тўғри келади. Негаки, бир тилдаги сўз бошқа тилдаги сўзга шаклан мос келса-да, маъносининг кенглиги жиҳатидан фарқланиши мумкин. Шунинг учун таржимон сўзма-сўз таржима усулига ёндашганла, агар сўз кетидан қувадиган бўлса, маъно бузилишига йўл қўйиши эҳтимолдан холи эмас.

3. Сўзларни қўшиб таржима қилиш усули. Таржимонлар баъзан матнда йўқ айрим сўзларни таржима матнига киритиб, қўшиб таржима қиладилар ва шу йўл билан матн мазмунини очиб беришга уринадилар. Бу ҳам аслида асосий табдил усулларида биридир.

4. Сўзларни тушириб қолдириш усули. Бунда таржимонлар баъзи сўзларнинг муқобилини тополмаса, ундан воз кечиш, уни ўз яратаётган таржима матнидан атай тушириб қолдириш йўлидан боради. Тўғриси, таржимада сўз-реалиялар тушириб қолдирилса, матн мазмунига путур этади.

5. Транслитерация усули. Таржимада айнан бир миллатга мансуб сўз-реалияни қайта тиклашга имкон бўлмагани учун фойдаланиладиган ҳарфий усул бўлиб, унга кўра ўша сўз-реалия ёзувда таржима тилининг ҳарфлари орқали ифода этилади. К.Жўраевнинг ёзишича, таржимада транслитерация методи кўпроқ география ва этнографияга хос сўзларни ўгиришда қўлланади. Чунки айти географик жой номларининг ҳамда этнографизмларнинг, шунингдек, лингвокультурема, миллий реалияларнинг инглиз тилида эквивалентлари йўқ. Шу сабабдан таржимон транслитерация усулини қўллаш йўлидан боришга мажбур бўлади ва уларни таржимада айнан аслиятдагидек сақлашга уринади.

Таржима матнларида киши исмларини қайта тиклаш ҳам жиддий муаммо саналади. Шунинг учун бунда ҳам транслитерация усули мақбул ҳисобланади. Бироқ киши исмларини (антропонимларни) транслитерация усули орқали беришда таржимонлар олдида алифболар ўртасидаги кескин фарқ муаммоси кўндаланг туради.

Қ.Мусаев айтганидек: “Транслитерация усулидан фойдаланишнинг асосий сабаби – аслиятда қўлланилган миллий хусусиятли лисоний воситаларнинг таржима тилида мавжуд бўлмаганлиги туфайли аслиятнинг миллий хусусиятини таржима тили соҳибларига хос хусусият билан алмаштириб қўйиш ёки таржимани умуман бундай хусусиятдан маҳрум этиш каби ҳолатларга йўл қўймасликдан иборатдир. Транслитерация халқлар турмуш тушунчаларини акс эттирадиган хос сўзларни таржимада талқин этишнинг энг самарали усулларидан бўлиб, унинг ёрдамида аслиятнинг миллий хусусияти сиқик ҳолда талқин этилади”.

Таржима қилиш имкони бўлмаган миллий реалияларни таржимада қўллашда транслитерация усулидан фойдаланишнинг маъқуллиги ва самарадорлиги ҳақида Ҳ.Ҳамроев шундай дейди: “Транслитерация қўлланилиши таржима тилида реалияларга тўғри эквивалентларнинг йўқлиги билан шарҳланади. Бу ҳол биринчидан, икки халқнинг тараққиёт йўллари ва ҳаётининг ижтимоий-иктисодий шарт-шароитлари турлича бўлганлиги, иккинчидан, реалияларнинг кўп ишлатилиши таржима тили уларни ҳазм қила олмаслиги ва ўқувчи учун реалиялар ажиб тушунмовчиликлар кетириши билан тушунилади”. Айти пайтда бу фикрни Ш.Исақова ҳам маъқуллаб ёзади: “Ҳар бир халқнинг фақат ўзигагина хос бўлган миллий сўзлар – реалияларни транслитерация йўли билан берган маъқул. Чунки транслитерация миллийликка хос тушунчаларни таржимада талқин қилишнинг энг қулай йўллари билан бири бўлиб, асл нусханинг миллий руҳини, тарихий вазият ҳамда персонажлар ижтимоий муҳитини сиқик ҳолда қайта тиклайди”. Бундай алоҳида таъкид Р.Ширинова, Р.Дониёров, Д.Ҳошимова тадқиқотларида ҳам кузатилади. Тадқиқотчилар фикрича, ҳар бир халқнинг миллий ўзига хослигини ифодаловчи, муқобилсиз сўзлар таржималарда транслитерация усули орқали берилиши мақсадга мувофиқдир. “Ҳар бир халқнинг миллий ўзига хослигини ифодалайдиган специфик сўзларни таржима қилинаётган асарда транслитерация қилиб беравериш керак; бунинг учун эса ҳар бир халқнинг миллий хусусиятини акс эттирувчи сўзларни оддий, миллий реалияларни акс эттирмайдиган сўзлардан фарқлай олиш ва уларни таржима қилишга йўл қўймаслик керак”.

6. Таржимада синоним сўзлардан фойдаланиш усули. Бу усулдан қачонки сўз ва сўз бирикмаларининг муқобил варианты топилмаса, уларнинг ўрнига маънодош сўзларни қўллашга тўғри келиши эҳтиёжи туфайли фойдаланилади. Аммо бунинг натижасида рецепторга тушунарсиз жумлалар пайдо бўлиши мумкин. Бундай муаммолар эса кўпинча асл матнда хос сўзлар учраганда туғилади. Т.Сайдалиев таржимада синонимлардан фойдаланиш зарурати ҳақида алоҳида тўхталиб, шундай дейди: “Сўз ва иборалар таржимасида синоним сўзлардан унумли фойдаланиш бу борада таржимоннинг юқини бир қадар енгиллаштириши мумкин”. Матнни аслиятдагидек ифодалаш учун сўзнинг аниқ маъносини аниқлаш учун синонимини топишга тўғри келади.

7. Изоҳ келтириш усули. Таржима жараёнида муқобили, эквиваленти топилмаган сўз ва тушунчаларни рецепторга тушунарли қилиб етказиш мақсадида қўшимча изоҳ сўз,

изоҳ жумла, изоҳловчи тагматн келтириш усулидир. Агар таржима жараёнида хос сўзларни ўгиришда таржима тилида келтирилаётган вариантлар уларнинг маъносини тўла англата олмаса, уларга изоҳ бериш зарурати туғилади. Бошқа ҳолатларда эса изоҳ ва шарҳлар бериш шарт ҳисобланмайди. Кўпинча реалияларни беришда бу усул жуда қўл келади. Негаки, реалияларни таржима матнларида келтиришда, уларнинг англатаётган маънолари муҳим аҳамият касб этади. Шунинг учун уларга матн остида изоҳ ва шарҳлар келтириб ўтиш, китобхон учун ўша реалиянинг прагматик хусусиятларини англатишда муҳим роль ўйнайди. Таржимачилик амалиётида бу усул анча унумли экани кузатилади. Кўпинча сўз-реалиялар таржимада ё транслитерация усули билан, ё изоҳ ва шарҳлар воситасида талқин этиш заруратини туғдиради.

Таржима матнини изоҳ ва шарҳлар билан таъминлаш рецептор учун қулайлик туғдириш йўлларида бири бўлиб, у орқали таржимада қайта яратилган матннинг тушунарли бўлиш сифати ортади.

8. Трансформация усули. Унинг лексик трансформация ва грамматик трансформация каби кўринишлари мавжуд. Айтайлик, таржимада қиёсий тасвирларни акс эттиришда грамматик трансформациянинг синтактик мослашув туридан фойдаланиш мумкин.

9. Ижодий таржима усули. Бунда таржимон матнга ижодий ёндашади. Агар бунда ижодий ёндашув меъёри ортса, натижа қўнғилдагидай бўлмайди. М.Жавбўриев таъкидлаганидек: «Таржимон ижодкорона иш кўришга ҳақли, лекин ўз меъёрида» бўлиши лозим.

10. Генерализация усули. Таржимада маънони умумлаштириш усулидир. Ундан кўпинча қиёсий тасвирлар таржимасида фойдаланилади. Бунда таржимон генерализацион трансформация усулига ҳам таянади. Бу усул: «конкретлаштиришнинг акси бўлиб, аслиятдаги тор маъноли сўзни таржима тилидаги кенг, умумлаштирувчи сўз билан алмаштиришни кўзда тутати».

11. Конкретизация (аниқлаштириш) усули. Таржимада конкретизация (аниқлаштириш) усули жуда муҳим ўрин тутати У лексик-семантик трансформациянинг асосий турларидан биридир. Бу ҳақда Ғ.Раҳимов шундай изоҳ келтиради: «Конкретлаштириш лексик-семантик трансформациянинг асосий турларидан бири бўлиб, луғавий маънони таржима тилида конкретлаштириш, генерализациялаш (умумлаштириш), модуляция (маъносини кенгайтириш) ҳисобланади». Ш.Сирожиддинов эса у ҳақда шундай ёзади: «Таржимада прагматик салоҳиятни маромига етказиш йўлида таржимон конкретизация (аниқлаштириш) каби бошқа усуллардан ҳам фойдаланиши мумкин. Лозим бўлган тақдирда турли изоҳлар бериш ва икки маданият ўртасида коммуникацион яқинликка олиб келадиган ҳар қандай имкониятдан ижодий фойдаланмоғи даркордир.»

12. Таржимада модуляция усули. Таржимада сўз ва ифодаларнинг маъносини кенгайтириб бериш усулидир.

13. Таржимада шартли муқояса усули. Таржима матнида тасвирлаб келтирилаётган предмет ва ҳодисаларнинг таржимон томонидан ички қиёсланишидир. Шу асосда таржимон муқоясавий тасвирда қиёсланаётган объектларнинг хусусиятларига алоҳида диққат қаратади. Натижада таржима матни аниқ ва тушунарли бўлади. Бунга эришиш учун таржимон юксак билим, тажриба, маҳорат ва истеъдод соҳиби бўлмоғи лозим. Д.Ҳошимовнинг фикрича: «Таржима жараёнида муаллифнинг шартли муқояса усули ҳис қилинмас экан, таржима мужмал ва тушунарсиз бўлади. Агар ўзи истаган сўздан фойдаланиб кетаверса, оқибатда муаллиф фикрини баён этувчи, шартли муқоясани ифодаловчи сўзлар қолиб кетса, албатта, таржимада ғализлик юзага келади, аслиятга сингиб кетган муаллиф маҳоратига путур этади».

14. Сўз аналогияси бўйича ёки маънони яқинлаштириб таржима қилиш усули. Агар таржима қилинаётган тилда аслиятда қўлланган сўзнинг муқобили бўлмаса, шу йўлдан фойдаланиб, таржима жараёнида ўша муқобилсиз сўзнинг маъносига ўхшаш ва яқин сўз танланади».

Gulruh Jurakulova. DESCRIPTION OF THE THEME EDUCATION IN THE NOVEL “JANE EYRE” BY CHARLOTTE BRONTË	188
Sohibova Zarnigor Nusratilloevna. O‘ZBEK SHE‘RIYATIDA QISH FASLI TASVIRI VA RAMZIY MA‘NO.....	190
М.М.Маҳмудова. “Ғарбу-Шарқ девони”даги тасаввуфий ғоялар Садриддин Салим Бухорий таржимасида.....	192
Жумаев Акмал Ахматович. “ҚУШ-РУХ” БИЛАН БОҒЛИҚ ЭЪТИҚОДИЙ ҚАРАШЛАРИНИНГ НЕМИС ВА ЎЗБЕК ЭРТАКЛАРИДАГИ ЎХШАШ ТАЛҚИНИ.....	196
Sharipov Mamur Mansurovich. THE PROBLEM OF INTERTEXTUALITY IN MODERN LITERATURE	199
Umarova Gulandom Nasilloevna. ABDULLA QAHHOR “ASROR BOBO” HIKOYASI TAHLILI	200
Qudratova Sitara. LUG‘ATLARDA VA ZAMONAVIY ILMiy ADABIYOTLARDA “MA‘NAVIYAT” TUSHUNCHALARINING TAHLIL ETILISHI	203
Nasriyeva Guzal Zufiddin Kizi. SOCIOLOGICAL APPROACH INTO LITERATURE	204
4-ШЎБА. ФОЛЬКЛОРШУНОСЛИК ВА ЭЛЕКТРОН ФОЛЬКЛОР.....	207
Hilola Safarova Oхunjonovna. OТА-ONA FARZANDGA QO‘SH QANOTDIR.....	207
Fayzullayev Otabek Muxammadovich, Ziyadullayeva Aziza Akmalovna. INGLIZ ERTAKLARIDA RANG RAMZIYLIGI	274
Файзуллоев О.М., Мухамадова А.О. ФОЛЬКЛОР АСАРЛАРИНИ ТАРЖИМА ҚИЛИШДАГИ ЕТАКЧИ УСУЛЛАРГА ХОС АСОСИЙ ТАМОЙИЛЛАР	277
Файзуллоев О.М., Мухамадова А.О. РЕАЛИЯЛАРНИ ТАРЖИМАДА ҚАЙТА ТИКЛАШ	280
Muqimova Gulnora Rashidovna. O‘ZBEK BOLALAR FOLKLORIDA FITONIMLARNING KO‘CHMA MA‘NOLARI LINGVOPROETIKASI.....	282
Rustamova Feruzabonu. "FRANSUZ VA O‘ZBEK ERTAKLARINING QIYOSIY TAHLILI ("UCH OG‘A-INI BOTIRLAR" VA "ETIK KIYGAN MUSHUK" ERTAKLARI MISOLIDA)"	284
Nilufar Zokirova Hamidovna. O‘ZBEK XALQINING KENJA O‘G‘IL HAQIDAGI ERTAKLARI, TO‘PLAMLAR NASHRI VA O‘RGANILISHI.....	286
М.Ё.Рўзиева. ЎЗБЕК ФОЛЬКЛОРИДА РАНГЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ МИФОЛОГИК ҚАРАШЛАР МОҲИЯТИ	289
Кахарова Ирода Сидиковна. ЎЗБЕК ТИЛИДА ТАҚЛИД СЎЗЛАРИНИНГ ЎРГАНИЛИШ ДАРАЖАСИ	293
Jumayev Erkin Boltayevich, Xudoyev Samandar Samatovich. HUMBOLT TA‘LIMOTIDA RUH VA TIL TALQINI	293
Radjabova Marjona Akhmadovna, Dilnoza Sharafutdinova. THE SPIRITUAL CONDITION OF SISTER CARRIE.....	301
Ғаниев Илҳом Музаффарович. “ТОҒЛАР ҚУЛАЁТГАН ЗАМОН” ИЗТИРОБИ.....	303
Juraeva Malokhat Mukhammadovna. ФРАНЦУЗ ВА ЎЗБЕК ЭРТАКЛАРИДА МОДАЛЛИК КАТЕГОРИЯСИ ТАҲЛИЛИ	306
Афоқова Нодира Маҳмудовна. ТАФАККУР, ТАСАВВУР ВА БАДИИЙ СЎЗ.....	312
Марупова Гулноз Умаржоновна. ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКОЕ, ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ТЕРМИНОВ ТУРИЗМА ФРАНЦУЗСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ	315
Vozorova Rufina Sharopovna. TARJIMA QILISHDA VA‘ZI YONDASHUVLAR.....	317
Ғаниева Афифа Илҳомовна. ТАҚДИР ВА БАШОРАТ.....	320
Мансурова Нодира Бобожоновна. ХУРШИД ДЎСТМУҲАММАД АСАРЛАРИДА МАГИК РЕАЛИЗМ.....	323
Гўзал Рамазонова. РИТМ ВА ТАСВИР ПРЕДМЕТИ МУНОСАБАТИ.....	326